

*Целуйко М. Ф.,
кандидат юридичних наук,
начальник Територіального управління
Державної судової адміністрації України в Чернігівській області*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД КОМПЕТЕНТНО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В МЕХАНІЗМІ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА Й МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду компетентно-правової культури в механізмі формування та реалізації права й можливості його використання в Україні. Небезпечними наслідками для всієї держави є заперечення закону державними службовцями, які водночас є і причиною, і наслідком розбалансування державного механізму.

Ключові слова: компетентна культура, культура думки, культура розуму, культура мислення, культура свідомості, професія, діяльність, спеціальна культура, компетентна правова культура, види, елементи, механізм, об'єкт, предмет, принципи, мета, завдання, функції, кошти, методи, методика.

Постановка проблеми. Поділ влади на законодавчу, виконавчу й судову належить до загальних принципів побудови демократичної правової держави. Він обов'язковий не тільки для України загалом, а й для організації державної влади її суб'єктів [1].

Компетентно-правова культура в механізмі формування та реалізації права є особливим фактором досягнення позитивних результатів у правовій сфері. Вона слугує юридичному забезпеченню процесу перетворень у формуванні й реалізації права, досягненню нового якісного стану соціальних відносин.

У радянській і незалежній Україні дисертаційних робіт із теорії та історії держави і права, присвячених проблемі компетентно-правової культури в механізмі формування та реалізації українського права в юридичній літературі, не було.

Дослідженням питань правової культури, компетентно-правової культури, формування й реалізації права, правотворення, правозастосування, правореалізації, правосвідомості, правового нігілізму займалися багато вітчизняних і зарубіжних авторів, серед яких виділимо таких як Е.В. Бичкова, П.П. Глушенко, В.І. Гойман, Н.Л. Гранат, О.В. Дручек, Т.О. Калиновська, А.В. Марченко, А.М. Мірошніченко, Г.В. Назаренко, І.Ю. Онопчук, А.І. Паньков, Н.О. Плішкіна, Р.А. Сербин, І.В. Осика, І.В. Працюк, О.С. Дьоміна, Н.Ч. Цакадзе, В.М. Шаповал, О.О. Ющенко, О.І. Ющик та ін.

Разом із тим, як свідчать результати проведеного автором дослідження, стан сучасної юридичної науки характеризує недостатня теоретична розробленість низки проблем, пов'язаних із вивченням компетентно-правової культури працівників законодавчої влади в Україні та за кордоном.

Мета статті полягає в науковому осмисленні й теоретико-правовому аналізі компетентно-правової культури в Україні та за кордоном у механізмі формування й реалізації українського права.

Відповідно до мети, були поставлено такі завдання: розкрити основні концепції компетентно-правової культури у вітчизняній та іноземній правовій науці; виявити напрями

вдосконалення компетентно-правової культури учасників законотворчого процесу та їх професійної підготовки в Україні й за кордоном.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для будь-якої держави вік у 19 років надзвичайно замалий, щоб сформувати ефективний і дієвий правовий державний апарат, який поєднав би специфіку історичного розвитку правової системи цієї держави та використав усі позитивні сторони правового сфери інших країн. На жаль, так сталося й із Україною, яка не змогла швидко перебудуватися на новий політичний, економічний і правовий лад, такий, якого вимагає час. Проведений аналіз довів те, що правова культура та компетентно-правова культура, законотворчий і застосовний процеси є недосконалими у зв'язку із багатьма причинами. У дослідженні хочеться звернути увагу на те, що саме «молодість» у процесі формування українського права є також однією із причин таких негативних наслідків, як низький рівень правової культури як усього суспільства, так і державних службовців у механізмі формування та реалізації права, а також їх правовий нігілізм.

Процес формування та реалізації права в західних країнах (Великобританія, Франція, Німеччина, США тощо) не був обмежений у часі, так як в Україні, адже національне право цих країн формувалося відповідно до вимог часу і сприяло регулюванню нових суспільних відносин, які виникали й потребували законодавчого впливу. Висловлену думку можна довести на прикладі формування сучасного права Франції.

У реформуванні французького феодального права на новій основі важливу роль відіграла Французька революція XVIII ст., яка була серйозним випробуванням на міцність системи правових відносин, що залишилися від Середньовіччя. Відбувався переворот традиційної правової культури, яка призводила до правового нігілізму й волонтаризму.

Створення нового права Франції відбувалося не лише у роки революційних потрясінь, а й у роки політичної стабілізації та консерватизму. Революції, що поклали початок перевороту в галузі економіки й політико-державних структур, зумовили зміни й у галузі права, формування нового правового порядку, який сприяв становленню і швидкому розвитку капіталізму [7].

Становлення нової правової системи відбувалося не тільки шляхом заперечення та скасування середньовічних інститутів в економіці й політиці. Право створювало необхідний простір для зростання виробництва, торгівлі, для вияву особистої ініціативи, для всебічного задоволення потреб суспільства, яке швидко розвивається.

Право нового часу, на відміну від дореволюційного, виявлялося у вигляді національних правових систем. Національні правові системи набули не тільки загальнодержавної сили, а й нового змісту, убираючи в себе правовий досвід попередніх поколінь, чинне право, систему права, правову свідомість.

Ядром у правових системах нового часу стало конституційне (державне, публічне) право, на базі якого будувалася правове суспільство [8].

Принципами законодавства Нового часу були верховенство права та закону, індивідуалізм, свобода (підприємництва, торгівлі, конкуренції й інші економічні та соціальні свободи, політична), рівність, законність.

Отже, для французів саме закон, а не звичаї чи судова практика видавався найбільш ефективним засобом скасування старих феодальних інститутів і вироблення нового доступного і справедливого права. Саме в законі відображалися насамперед постулати природного права й «вимоги природи». Правовий порядок, за якого закон розглядався як акт верховної влади, наділеної повноваженням установлювати норми, що мають вищу юридичну силу, відбивав той ступінь розвитку суспільства, коли закон дійсно був найбільш зручною правовою формою вираження як загальної волі, так і інтересів окремих груп і прошарків суспільства, передусім його правлячих кіл. Звідси у французькій правовій системі з формально-юридичного погляду будь-яке рішення суду мало ґрунтуватися (на відміну від Англії) на писаному праві – законі, а не на попередній практиці – прецеденті.

Отже, сучасне французьке законодавство увібрало в себе досвід правового регулювання суспільних відносин і рівня компетентно-правової культури в механізмі формування та реалізації права майже як у 350 років. Воно містить багато положень, оснований у XVIII ст. Ці положення постійно переглядалися й вдосконалювалися, тому сучасний механізм формування та реалізації французького права перевірений часом, має найефективнішу структуру, яку вимагає французьке суспільство [6].

Напрошуеться єдиний висновок про те, що Україна є молодшою державою з низьким рівнем як правової, так і компетентно-правової культури. Для того щоб змінити рівень компетентно-правової культури, перевірити закони та нормативно-правові акти на практиці, необхідний час і досвід застосування, якого в нашій державі занадто мало, щоб робити радикальні висновки про «невеликовність» правового нігілізму й низької компетентно-правової культури.

Також зазначимо, що прикладом «молодості» правової системи та низького рівня правової культури є Російська Федерація. Рівень компетентно-правової культури Російської Федерації, на думку російських експертів і науковців, є невтішним. Так, згідно з експертними оцінками, рівень правової підготовки громадян і компетентно-правової культури посадових осіб у сучасній Росії навряд чи відповідає належним вимогам. Відсутність в індивідів необхідних юридичних знань і навичок, їх низький рівень, поширеність негативних стереотипів поведінки часто є безпосередньою причиною протиправних дій і рішень. Юридична некомпетентність населення іноді «рятують» бюджет держави. На думку Д.В. Козака, якщо уважно почитати закони й витребувати в суді все те, що держава заборгувала громадянам за останні кілька років, сума позову не здалася б скромною навіть для бюджету США. І якщо цього поки не відбулося, то лише завдяки правовій неграмотності населення [1]. Однак навряд чи правова безграмотність індивідів сприяє зміцненню правопорядку. «Люди, не знаючі своїх повноважень, произвольно превышают их, или же трусливо уступают силе; люди, не знаючі своих запретностей, легко забывают всякий удерж и дисциплину, или оказываются обреченными на правовую невменяемость» [2]. Историчний досвід свідчить: порядок життя, за якого народ не знає й не розуміє права, безглуздий і

небезпечний, він неминуче призводить «к произволу сильного и запуганности слабого» [3].

Характерною рисою російської правосвідомості практично завжди було не шанобливе ставлення до права, а явище йому прямо протилежне – правовий нігілізм. Витоки відчуження російського суспільства й особистості від права варто шукати в далекому минулому. Протягом багатьох століть розвитку політико-правової думки в Росії правове регулювання традиційно вважалося найменш досконалим способом регламентації соціальних відносин. Своєрідний парадокс полягає в тому, що головним «провідником» ідеї правового нігілізму в російському соціумі була найбільш розумна, освічена, розумово розвинена частина жителів – інтелігенція.

Правова культура країн англосаксонського права – це не продукт логіки, системи і суворих теоретичних вигадок, це результат юридичної практики країн англосаксонського права, таких як Великобританія, США. Для нашої євразійської країни, яка історично й культурно тяжіє до Європи, що є частиною єдиного європейського простору, цей досвід важливий як із політико-правового, так і з практичного поглядів. З англійської правової системи запозичено такі ідеї, як презумпція невинуватості, принцип верховенства права, змагальне правосуддя або суд присяжних, використання звичаю ділового обороту в цивільному праві тощо. Усе це, як утім і багато іншого, становить невід’ємні елементи англійської правової культури, яка водночас усе більше набуває рис сучасного континентального права. Однак нормативне зближення названих правових систем поки що не супроводжується адекватними змінами правової свідомості людей, їхніх правових цінностей, мотивів, використовуваних для регулювання їхньої діяльності.

Отже, досягнення високого рівня компетентно-правової культури держслужбовців і громадян загалом – це завдання, розтягнуте в часі. Можливо, що для цього буде потрібно не одне десятиліття, напружені зусилля кількох поколінь. Передовий закордонний правовий досвід (США, Німеччини, Франції, Великобританії та інших країн) свідчить, що право-культурний вигляд суб’єктів державної влади, їх ставлення до права все ж піддаються позитивному коригуванню. Наявні проблеми і складності не повинні відсувати вирішення зазначеної вище проблеми на другий план. Навпаки, її успішне вирішення має розглядатися як стратегічна мета під час удосконалення компетентно-правової культури в механізмі формування та реалізації права в нашій країні. Сьогодні як ніколи актуальні слова відомого російського правознавця П.І. Новгородцева, який сказав про те, що є актуальним у нашій країні, а саме: «Если Россия ... не поверит в силу права, ... она никогда не будет иметь успеха ни в каких делах своих, ни внешних, ни внутренних» [4]. Це повною мірою стосується й проблеми зміцнення правопорядку.

Пропонуємо низку заходів щодо створення необхідних умов розвитку компетентно-правової культури у сфері формування права (законотворчого процесу): підвищити рівень професіоналізації законодавчої діяльності, посилити рівень надання населенню права законодавчої ініціативи, поширити знання в галузі юридичної техніки, широко публічно висвітлювати законопроектну діяльність, посилити юридичну відповідальність за порушення прав і свобод громадян; у сфері правозастосування (реалізація права) створити ефективну процедуру ліцензування юридичних професій, надалі вдосконалювати судову систему в межах захисту прав і свобод громадян та забезпечення прямої дії норм Конституції України, здійснювати практичні семінари

для працівників державних органів, створити консультативні ради при юридичних відомствах [5].

Висновки. Отже, правовий нігілізм державних службовців і правотворців – це різновид правового нігілізму особистості, який полягає у свідомому відторгненні чиновником права й вибору іншого способу регулювання суспільних відносин із використанням службового становища та владних повноважень.

Небезпечними наслідками для всієї держави є заперечення закону державними службовцями, які водночас є і причиною, і наслідком розбалансування державного механізму. Найбільш небезпечні з них такі: втрата взаєморозуміння між державою та громадянами, провокування громадян до зловживання своїми правами, заохочення антиправових цінностей, мотивація антиправової агресії, пасивність особи чиновника, її відчуженість від активної, творчої участі в державно-правовому розвитку.

Історичний аналіз виявив, що правовий нігілізм державних службовців і правотворців – явище традиційно характерне для української державності. Його основні риси: масовість розповсюдження, різноманіття способів відторгнення права, радикалізм. Це негативне явище в Україні спричинене низкою факторів, які можна класифікувати так: 1) особистісно-психологічні причини; 2) історичні причини, 3) державно-правові причини.

Профілактика (нейтралізація) правового нігілізму державних службовців і правотворців в Україні передбачає запровадження певних нововведень: гідна матеріальна забезпеченість державних службовців і правотворців, відкритість діяльності державного апарату, ефективна система відповідальності чиновників перед суспільством.

З метою підвищення рівня компетентно-правової культури працівників різних гілок влади в механізмі формування та реалізації права Україні необхідна модернізація систем юридичної освіти, професійної юридичної освіти й виховання, яка повинна бути орієнтована на підвищення якості освітніх програм у галузі юриспруденції; посилення антикорупційної складової під час викладання навчальних дисциплін.

Література:

1. Внутренний дефолт // Независимая газета. – 2002. – 20 февраля.
2. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин. – М., 1991. – С. 23–24.
3. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин. – М., 1991. – С. 24.

4. Новгородцев П.И. Об общественном идеале / П.И. Новгородцев. – М., 1991. – С. 137.
5. Полемина С.В. Качество закона и совершенствования правотворчества / С.В. Полемина // Советское государство и право. – 1987. – № 7. – С. 12.
6. Ющик О.І. Закон про закони: необхідність і концепція / О.І. Ющик // Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2005. – № 3 (15). – С. 43–48.
7. Костенко Л. Закон про закони: теорія права в нормативному акті / Л. Костенко // Юридичний журнал. – 2004. – № 5.
8. Вопленко Н.Н. Правосознание и правовая культура : [учебное пособие] / Н.Н. Вопленко. – Волгоград, 2000. – С. 45.

Целуйко М. Ф. Зарубежный опыт компетентно-правовой культуры в механизме формирования и реализации права и возможности его использования в Украине

Аннотация. Статья посвящена исследованию зарубежного опыта компетентно-правовой культуры в механизме формирования и реализации права и возможности его использования в Украине. Опасными последствиями для всего государства является отрицание закона государственными служащими, которые одновременно являются и причиной, и следствием разбалансировки государственного механизма.

Ключевые слова: компетентная культура, культура мысли, культура ума, культура мышления, культура сознания, профессия, деятельность, специальная культура, компетентная правовая культура, виды, элементы, механизм, объект, предмет, принципы, цели, задачи, функции, средства, методы, методика.

Tseluyko M. Foreign experience-competent legal culture in mechanisms of formation and realization of rights and opportunities use in Ukraine

Summary. The article investigates competent international experience and legal culture in the mechanism of formation and realization of rights and possibilities of its use in Ukraine. Dangerous consequences for the entire state is the negation of the law by civil servants that are both a cause and a consequence of unbalancing the state mechanism.

Key words: competence culture, culture of thought, mind culture, culture of thinking, culture awareness, profession, activities, special culture, competent legal culture, types, items, gear, object, object, principles, objectives, tasks, functions and resources methods, methods.